

SLOVENSKE NARODNE LEGENDE V PROZI:
GLOBINSKO POMENSKO SPOROČILO IN POVRŠINSKA
JEZIKOVNA UBESEDITEV

Prispevek z zgodovinsko-razvojne perspektive obravnava in vrednoti Kosijevo knjigo *Sto narodovih legend za slovensko mladino* (Ljubljana 1897). Gre za vzgojno-zabavno naravnane pripovedne vzorce z nabožno vsebino. Prispevek prinaša sporočilno-pomensko tipologijo besedil tega folklorističnega vzgojno naravnane žanra, ugotovljeno na podlagi analize njihove površinske jezikovne ubeseditve. Legende v prozi razvršča v sedem globinskih sporočilno-pomenskih sklopov, ki jih s tipičnimi zgledi pojasnjuje in ponazarja. Ljudske legende, zbrane v 19. stoletju, žal niso zapisane v živi, govorni narečni podobi. Tudi v Kosijevi izdaji so iz vzgojnih razlogov (kot šolsko čtivo) poenoteno ubesedene v knjižni normi obdobja moderne, vendar z ohranitvijo funkcionalnih prvin poetike ljudskega slovstva.

narodne oz. ljudske legende, vzgojno-zabavni pripovedni vzorci z versko vsebino, sporočilno-pomenska tipologija legend v prozi

The paper deals with and evaluates from a historical and developmental perspective Anton Kosi's book *Sto narodovih legend za slovensko mladino*, Ljubljana 1897), which is an edutainment-type narrative work with pious content. A semantic typology is offered of this folkloristic educationally oriented genre, based on an analysis of surface linguistic expression. Prose legends are grouped into seven deep semantic categories which are clarified and illustrated with representative examples. The folk legends collected in the 19th century are, regrettably, not written in a lively, colloquial dialect-rich language. For educational reasons (it was used as school material) Kosi's edition employed a uniform language characteristic of the literary norm of the Modern, although with functional elements of the poetics of folk literature retained.

national or folk legends, edutainment-type narrative work with pious content, semantic typology of prose legends

Ko so se proti koncu 19. stoletja začela v knjižni obliki pojavljati prva za mladino primerna, vsebinsko privlačna vzgojna in zabavna besedila, so ob ljudskih pravljicah, bajkah, povedkah dobile svoje ustrezno mesto tudi ljudske legende.¹

¹ Glej M. Orožen, Oblikovno-pomenske preobrazbe ljudskih slovstvenih oblik v knjižni pravljici, legendi in pripovedki na prelomu stoletja, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996, 387–405.

Leta 1897 je tako izšla prva knjiga te vrste, **Sto narodnih legend slovenski mladini v poduk in zabavo**. Legende je izbral in uredil Anton Kosi, vzorni učitelj-vzgojitelj,² ki je vse svoje življenje kot šolnik posvetil izobraževanju ter vzgoji mladine, kot vinogradnik in vrtnar pa je pomagal svojim krajanom. Zanje je tudi pisal, zbiral narodno blago, glasbila, sestavil celo pravila lepega vedenja in kot prvi šolnik razmišljal o pomenu narečne govorice pri usvajanju knjižnega jezika.³

Kot nakazuje že sam naslov, gre v njegovi knjige za sto legend, večinoma zapisanih v prozi, kar je posebnost tega ljudskega pripovednega žanra, saj so legende večinoma zapisane v vezani besedi. Kosi, sam zbiralec ljudskega slovstva, jih je prispeval največ, kar osemnajst, enajst je Trdinovih, deset zajetih iz sodobnega časopisja (*Vrtec*, *Slovenski glasnik*, *Mir*, *Slovenski gospodar* itd.), šest jih je prispeval ne s polnim imenom podpisani J. S., po pet sta jih zapisala L. Pesjakova in J. Barle, po dve sta prispevala G. Križnik ter J. Meglič, osemindvajset podpisanih zbiralcev pa po eno. Nekaj legend je celo prevedenih iz češčine, nemščine in romunščine. Številni podatki o zbiralcih dokazujejo, kako veliko zanimanje je bilo v 19. stoletju tudi za to pripovedno vrsto. Gradivo različnih zapisovalcev oz. jezikovnih oblikovalcev tega folklorističnega žanra je bilo večinoma zapisano v drugi polovici 19. stoletja, za mladino pa, razumljivo, izdano v poknjženi obliki, ubesedeno v klenem, naravno govornem, vendar normativno (stilistično maloopazno) zglednem knjižnem jeziku obdobja slovenske moderne. Razumljivo, da so legende med ljudstvom po slovenskih deželah obstajale v pogovorno-narečni govorici; vendar v začetni dobi slovenske dialektologije (šestdeseta in sedemdeseta leta 19. stoletja) kriteriji zapisovanja besedil še niso bili niti izdelani niti prečiščeni.⁴

Zapisovalci, ki so ljudske legende želeli rešiti pozabe ter jih posredovati tudi bralcem, so jim ostajali predvsem vsebinsko zvesti. Izvrstno so »ujeli duha legende«, jezikovno pa so jih pod pritiskom razmer bolj ali manj poknjžili. In prav so imeli, saj so se dobro zavedali, da je narečno besedilo razumljivo le ožjemu krogu poslušalcev.⁵ Z vidikov in zahtev sodobne znanstvene folkloristike se je tako sicer

² Mladinski in narodno-gospodarski pisatelj ter glasbenik. Rojen leta 1864 v Gedemarcih pri Mali Nedelji, služboval večinoma v Središču ob Dravi. Bil je zbiralec ljudskega slovstva (legend, pesmi, napevov). V *Vrtcu* in *Zabavni knjižnici* je objavljajal za mladino, v *Popotniku* metodične prispevke. Podrobneje glej SBL (Kosi, Anton).

³ Prispevka o teh vprašanjih v *Popotniku* leta 1893 in 1894. Sestavil in izdal je tudi prva *Pravila o lepem vedenju* (1920, 1921).

⁴ Prva načela dialektološkega zapisovanja so se oblikovala ob Miklošičevih opisih »staroslovenskega glasoslovja in oblikovanja.« Po tem izhodišču je tudi M. Valjavec izpeljal glasoslovno identifikacijo v rojstnem kraju (v govoru Srednje Bele pri Preddvoru) (*Izvestja varaždinske gimnazije*, 1858). Jezikoslovno-narečjeslovno že bolj razgledani K. Štrekelj pa je v sedemdesetih letih ob mentorstvu jezikoslovca J. B. de Courtenayja že skušal vzpostaviti načela sinhronega zapisovanja v rodnem kraškem govoru. Večina zapisovalcev ljudskega slovstva jezikoslovnih pravil za zapisovanje ni obvladovala. Besedila so zapisovali vsebinsko dokaj verno, narečno, govorno podobo pa so poknjževali. Izjema je bil G. Križnik, čevljar in trgovec iz Motnika, ki je dobro poznal govore svoje okolice od Kamnika do Vranskega, zato je pravljice, povedke in legende zapisoval (na vseh jezikovnih ravninah) dokaj verno v živi narečni podobi.

⁵ Tako tudi sodobna zbirka folklornih pripovedi *Glasovi* (urednica dr. M. Stanonik), ki pri založbi Kmečki Glas izhaja že od leta 1988 ter do leta 2004 obsega že 28 knjig, v zapisu besedil iz celotnega slovenskega ozemlja ne izkazuje enotnih rešitev. Vsaka knjiga rešuje vprašanja narečnega zapisa na

njihov prvinski govorni čar, ki ga omogoča ter zagotavlja le t. i. »folklorni dogodek« (okolščine ali kontekst pripovedovanja, besedilo samo, pripovedovalec s sugestivno govorno ubeseditvijo in poslušalci), v veliki meri izgubil, in to še posebej velja za vse prozne besedilne vrste (pravljico, povedko, legendo), saj zapisovalec pripovedovalca ni mogel dohitevati, prekinjati pa ga tudi ni smel, ker bi s tem porušil njegovo ustvarjalno vsebinsko-doživljajsko zbranost in ubesedenje.⁶ Ponovljena zgodba pa predhodni po ubeseditvi ni nikoli povsem enaka. Prve izkušnje te vrste nam je zapustil M. Valjavec, sam dober poznavalec ljudskega slovstva, prvi dialektolog in jezikoslovec.⁷ Ob zbiranju in izdaji slovenskih narodnih pesmi je bilo K. Štreklju toliko lažje, ker so pesmi kljub narečni variantnosti obstajale v vezani obliki; tako zlasti péte ohranjajo večjo vsebinsko in ubeseditveno ustaljenost.

V sodobnosti je seveda tovrstna, le govorno obstojna besedila mogoče posneti na trak, »folklorni dogodek« pa posneti z video kamero; problem pa je v tem, da so določeni folkloristični žanri, med njimi legenda, v svoji prvotni sporočevalno-doživljajski funkciji prenehali obstajati. Prav zato ima Kosijeva zbirka legend v prozi danes še posebno vrednost, saj nam predaja zanimivo živo duhovno podobo našega preprostega človeka, našega podeželja s konca 19. stoletja. Njegova knjiga je bila z velikim navdušenjem sprejeta in je danes velika redkost.⁸

Legenda kot folklorni žanr je zelo stara. Kot že ime pove, je njen izvor krščanski. Med ljudstvo se je prenesla iz cerkve, vendar je ob njenem nauku nastajala samobitno, poustvarjala sporočene verske resnice bolj ohlapno, po spominu, po svojem doživljanju, jih tudi razlagala po svojih spoznavanjih, izkušnjah, upanju, hrepenenju po lepšem svetu. Izraz sam prvotno pomeni branje (lat. *legendum* – kar se bere) pred skupnim obedom v samostanih ali pri bogoslužju, nato življenje svetnikov in mučnikov, pogosto vtakano v pridižno besedilo, nato kak verski dogodek oz. zgodba z nabožno vsebino. Do sodobnosti se je izraz legenda pomensko že zelo razširil, preobrazil. Slovar slovenskega knjižnega jezika navaja kar pet različnih pomenov, med temi je v sodobnosti najbolj prisoten ekspresivno zaznamovan, ki pomeni neresnično pripoved, izmišljotino, zgodbo o nenavadnih pojavih, o slavni ljudih in dogodkih (npr.: legenda filma, legendarni junak itd.). Tudi knjižna izdaja R. Radeščka, *Slovenske legende* 1 (1983) in 2 (1996)⁹ dokazuje, da avtor z besedo

kompromisen način, pač z ozirom na bralca-sprejemnika, ki bi povsem narečne glasoslovne podobe besedil ne razumel.

⁶ O teh vprašanih podrobno razpravlja M. Stanonik (Folkloristično o razmerju med govorjenim in zapisanim, *Slovenska folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU 2004, 174–203).

⁷ Njegove pesniške predelave zapisanih ljudskih legend so izšle v njegovi pesniški zbirki *Pesmi* (1855) ter kajkavskih *Narodnih pripovedkah* (1858), vezanih na njegovo službovanje v Varaždinu. V uvodu je kot jezikoslovec spregovoril o vprašanih pristnega narečnega zapisovanja (na vseh jezikovnih ravninah). Osredinjenost na folkloristiko je zanj značilna dobro desetletje (1850–1860).

⁸ Kosijeve knjige nima niti knjižnica Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko. Razpoložljiva fotokopija je bila narejena na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu.

⁹ Prvo knjigo legend z ilustracijami Milana Bizovičarja je izdala Cankarjeva založba v Ljubljani (1983), drugo knjigo pa Založba Bogataj v Idriji (1996).

legenda ne označi več besedila verske vsebine, marveč mu izraz pomeni le določeno ljudsko izročilo, ki spominja na prepoznavne prvine pravljic, povedk, legend kot okrnjenih arhaizmov, ki se jih naši sodobniki, če jih povprašamo, še spomnijo. Medtem ko je bila legenda v vezani besedi deležna kar precejšnje znanstvene pozornosti,¹⁰ pa so se nam prozna besedila te vrste nekako izmuznila. In če je sodobnost čas za vrednotenje tudi t. i. trivialne literature, ni razlogov, da se ne bi ustavili (tudi) ob vzgojno naravnani »mohorjanski pripovednosti«, napisani za našega podeželana. Končno se je z izginotjem nekdanjega kmečkega patriarhalnega sveta, ki se je v preteklosti zelo počasi spreminjal, zbrisala tudi njegova trdna miselna, doživljajska in jezikovno-narečna podoba. Ostajajo še preživele sestavine nekdanje tvarne in duhovne kulture, podobno kot jezikovni arhaizmi. To navajam le kot dejstvo. Tudi odnosi med ljudmi, mislim na staro vaško normo, so se spremenili, spremenili so se odnosi do domačijskega okolja in narave. In ko se je v ateistično naravnanim socialističnem obdobju (1945–1990) zamajal nosilni miselno-doživljajski steber prejšnjega sveta, vera v Vsemogočnost, so se razblinile tudi vrednote, ki so iz njega izhajale.

Tu pa se začne vprašanje recepcije, pravilnega razumevanja legendnih sporočil v sodobnosti. Kaj še lahko sodobnemu, povečini izobraženemu bralcu povedo stare legende, ki so v ustni tradiciji nastajale, se preobražale in ohranjale od 13. stoletja dalje? Kako naj jih razume, ko mu je njihov miselni doživljajski svet tuj, saj je večinoma versko neizobražen ali pa dokaj slabo izobražen, brezbrizen do tenkočutnih etičnih vprašanj, odtrgan od zemlje in naravnega okolja, navajen »novih« medčloveških odnosov preko računalnika? Ali sodoben zrel otrok ali dorasel človek v njih še lahko prepozna, razbere skrivnosti prastarih življenjskih modrosti, izkušenj, lepote sveta, ki nas obdajajo? Ali pa so morda tovrstna besedila kljub preprostosti izražanja na površinski vsebinski ravni globinsko pomensko hermetično zaprta kot npr. sodobna skrajno individualistična poezija? Skupno jima je to, da obe (skrajnosti) za razumevanje potrebujeta razlago. Vendar, ustavimo se raje ob besedilih omenjenih devetdesetih legend v prozi (deset jih je v vezani besedi), ki jim gre pripisati še eno odliko: postale so vzorec za legende individualnega, knjižnega izvora (Meško: *Mladim srcem*, Kette: *O skopulji z nogavico*), same pa so čez nekaj let dočakale pesniško predelavo.¹¹ Med legendami Kosijeve zbirke je kar nekaj

¹⁰ Mislim na izdajo Štrekljevih *Slovenskih narodni pesmi*, 1 (1895) – 4 (1923), s predgovori in opombami (po smrti Štreklja delo dokončal Joža Glonar); na obravnave slovenske ljudske in nabožne pesmi I. Grafenauerja, *Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev* 2, Ljubljana 1952, kjer so legende (str. 60–62) posebej izpostavljene. V teh pogledih je izjemno bogata bibliografija etnomuzikologije Zmage Kumer, tako poljudni članki, znanstveni sestavki kot knjižne izdaje. Glej *Slovenske ljudske pesmi: legendarne, pripovedne, socialne* 1, 2 (iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta), Ljubljana: ZRC SAZU, Radio Slovenija (1997, 1998).

¹¹ Glej Anton Medved, *Slovenske legende*, ilustriral Anton Koželj, Celovec: Mohorjeva družba 1910. Medved sam je prepsnil velik del Kosijevih proznih legend; nekatere tudi bogoslovci, zato jih odlikuje spoštljiv odnos do vsebine upesnitve. Vključil je tudi legende znanih pesnikov 19. stoletja (M. Valjavec, S. Jenko, M. Vilhar, P. Hicinger, J. Stritar, F. Levstik, A. Aškerc). Kot vse kaže, slovenske ljudske (in knjižne) legende v knjižni obliki niso več izšle. Knjigi Jožeta Tomažiča *Pohorske legende* (Ljubljana 1944, reprint Mohorjeva družba Celje 1990) in *Pohorske bajke* (Ljubljana 1943, reprint Mohorjeva družba Celje 1990)

daljših legendnih povedk, ki izkazujejo zanimiv preplet starih pravljicnih prvin z verskimi; so neka kontaminacija v zgodovini soobstojećih pripovednih besedilnih vrst.¹² Po obsegu so daljše, do pet strani, večina pa je kratkih. Kraj in prostor dogajanja sta v zgodbenem okviru zelo skopo nakazana, nastopajočih oseb je toliko, da si jih poslušalec lahko zapomni, poudarek je na dejanjih. So kot ogledalo, v katerem lahko gledamo tudi svoj spačen, resničen, plemenit obraz, zato so vzgojne.

V nadaljevanju bomo skušali legende predvsem tipološko-vsebinsko opredeliti, obenem pa iz zunanjega površinskega jezikovnega zgodbenega okvira prepoznati »ključne dogodke« kot določena znamenja, ki nas usmerjajo v globlje razumevanje sporočila. Skratka, zanimale nas bodo celostna sporočilnost, semiotika legend in njihova ustrezna jezikovna ubeseditve.

Po površinskem vsebinskem okviru jih je kar težko spraviti na skupni imenovalac. Vsaka legenda je sporočilo zase, kljub opazni variantnosti.¹³ Kolikor je življenjskih okoliščin, človeških likov z določenimi lastnostmi, ki se razkrivajo ob »usodnih« dejanjih oz. svojih odločitvah, toliko je ustreznih rešitev, včasih seveda šablonskih. Vse legende pa poslušalca oz. bralca usmerjajo k prepričljivi etični poanti, ki nas prepričuje, da so značajske lastnosti kot npr. poštenost, zvestoba, dobrot, trdnost, potrpežljivost, skromnost, uboštvo, usmiljenje, delavnost – poplačane. Vse, kar je s temi lastnostmi, odlikami človeka v nasprotju, je območje zla in je ali še bo kaznovano. Sámó življenje je temu priča. Na dnu zgodbe, pravzaprav prisprodebe, je življenjska resničnost. Ubeseđena, izražena je zelo skopo in preprosto, vendar s prefinjeno impresivno-ekspresivno jezikovno ekonomičnostjo, zaradi katere nobena beseda ni odveč, nobena premalo. Tako ubeseđene legende mladega in starejšega bralca neopazno, neprisiljeno vzgojno nagovarjajo. Iz njihove vsebine in jezikovne ubeseditve odseva življenjska preizkušnost, v njih prepoznamo človekove želje po sreči, sanje, ki odpirajo pota v neznani skrivnostni duhovni svet, svet fantazije in poezije, kjer je kot v pravljicah vse mogoče. Da bi se mogli približati njihovi značilni pomenski sporočilnosti, jih razvrščamo v naslednje tipološko-vsebinske sklope, ki bodo ponazorjeni s tipičnimi zgledi:

A) Božje v vsakdanjem svetu; B) Medčloveški odnosi, preverjeni ob Božji avtoriteti; C) Preverjanje človekove trdnosti v veri – ozek človekov zorni kot ob Božji vsevednosti; D) Angeli – človekovi neznani spremljevalci; E) Človekov

sta že izvorno leposlovni, legende niti po zgradbi in duhu niti po jezikovni ubeseditvi niso ljudske, temveč so individualna knjižna stvaritev. Ob povezovanju legendnih motivov v daljšo legendno pripoved pisatelj odkriva lepote narave, način življenja in ljudsko vernost Pohorcev. V ospredju je opis prostora in časa – sodobnost, v kateri oživlja stara legendna in pravljicna izročila, ki se tudi prepletajo.

¹² O tem glej monografijo Monike Kropelj *Pravljica in stvarnost. Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekleve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU 1995. Med stotimi pravljicami je upoštevanih tudi več legendnih pravljic.

¹³ V prispevku P. Merkuja Nekaj legend iz Karnijske doline, *Traditiones* 1 (1972), 187–194, so iz Karnije v Beneški Sloveniji objavljene kar tri delno že okrnjene, v narečju zapisane legende, ki jih prinaša Kosijeva zbirka (npr. *Krčmarica in sv. Peter*). To priča o razprostranjenosti in živosti tovrstnih besedil v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru.

odnos do smrti; F) Svetniške legende; G) Aitiološke legende o živalskem in rastlinskem svetu.

Določeni tipi legend s prešerno ali drastično humoristično noto v Kosijevo zbirko niso vključeni. Kot vzgojitelj je bil mnenja, da je mladim treba podariti najboljše – to, kar pripomore k njihovi zdravi duhovni rasti in resnosti.¹⁴

A) **Božje v človeškem svetu.** Ta globinskovsebinski svet legend nas popelje v skrivnostno čudežni svet Božjega na zemlji, ko je vse mogoče. Narava, vse ustvarjene stvari (živali, ptice, drevesa, rastline) samodejno služijo Stvarniku. Ravna se po naravnih zakonih in ga s tem častijo. To je posebna »govorica« narave, ki jo razumejo čiste duše. O tem nam govorijo legende *Jezušček v gozdu, Na poti v Nazaret, Marijin beg v Egipt* in vrsta aitioloških legend, npr. *Kako je nastala vrtnica, Odkod lilija* itd.

V legendi *Jezušček v gozdu* Sveta družina živi običajno človeško življenje. 1. »Drva so pošla, zato pojdem v gozd ponje.« Mali Jezušček, pač otrok, poprosi božjega rednika, da bi šel z njim – gledal bo prelepe cvetke in poslušal vesele ptičice. Tam pa, kot vsak otrok, pomaga in se ves poten na vročem soncu utruja. 2. In zdaj – vsa narava se vznemiri. Otrok zaspi na hladnem mahu pod vitko jelko, ptički ščebetajo in Jezusu, ki sladko spi, se zdi, da posluša angelske zборе. 3. Zunanje okoliščine se spremenijo, vročina še bolj pripeka. Jelka poveča svojo naklonjenost: tanke vejice pripogne, združi jih v gosto streho, da žarki ne bi vzdramili Deteta. Mah je vesel (poosebljanje), ker ga je stvarnik vseh stvari zbral za počivališče. Jezušček spi, obdan s stvarmi (jelka, breza, trava, mah), ki mu služijo kot stvarniku. 4. Jožef konča delo. Dete se zbudi in jih blagoslovi. Kako? »Jelka, pri jaslicah boš stala razsvetljena; mah – v jaslicah boš slavil spomin mojega rojstva. Breza, šumela si mi lepe pesmi, zato boš krasila in hladila solnčna pota, po katerih bode hodil preveličasten sprevod (procesija z Najsvetlejším).« Tipične so manjšalnice – značilne za govor otrokom.¹⁵ Tako se legenda *Jezušček v gozdu* pravzaprav aitiološko zaključí. V predstavljenem dogodku je namreč utemeljena vloga rastlin v verske namene.

Legendo *Kolikokrat se je Marija zasmejala* je zapisal J. Trdina, pravi mojster, ki je znal ljudsko misel še posebej izostriti. Marija se je samo trikrat nasmejala. Iz legende odseva vsa otroška preprostost Jezuščka, ki se mu uresniči vse, kar si je zamislil. Nič čudnega, saj je Bog. V Mariji pa je nakazana izkušnja mater, saj so se ob trdih življenjskih razmerah redko smejale. Marija pa je gotovo vedno mislila na sinovo poslanstvo – prihodnje trpljenje.

Prvič se Marija nasmeje, ko Jezušček ugleda na drevesu jabolko: »Jabolček, vidiš, kako sem majhen, da te ne morem doseči? Ker ne morem jaz do tebe, pridi ti do

¹⁴ V skrbi za vzgojo mladine je sam kasneje izdal kar nekaj del: *Zlate jagode – zbirka basni za slovensko mladino in preprosto ljudstvo*, 1894; *Iz otroških ust. Smešno-modre črtice iz življenja naših otrok*, Maribor 1926, 1928; *Otroška modrost* 1 (1930). Izdal je tudi zbirko *Zabavna knjižica za slovensko mladino* (1926–1927) ter skrbel za vzorno petje.

¹⁵ Legenda spominja na knjižne pravljice, črtice v *Vrtcu*, prvem slovenskem časopisu (s podobami) za slovensko mladost. Od leta 1871 ga je izdajal in urejal učitelj Ivan Tomšič; od leta 1900 s prilogo Angelček.

mene, ker bi te pojedel tako rad.« Jablana je ubogala. Drugič se je Marija nasmejala, ko ga je vprašala: »Ali veš, kako je urezano suknjico treba narediti?« »O, to ni težko. Vidiš, ta rokavček se mora strniti tako in tako ... (in našteje vse postopke), da bo suknjica lepa in močna. Potem jo bom nosil še, ko bom velik.« Marija se je odgovoru nasmejala, suknjica pa se je strnila brez šiva, tako, kot je Jezuček rekel ... in z njim je rasla, ostala lepa. Po njegovi smrti so vladjali vojaki zanjo, kot piše v Svetem pismu (pojasnilo, zakaj je bila Jezusova suknja brez šiva). Tretjič se je Marija nasmejala, ko je sv. Jožef potreboval deske. Desko je našel, ali ko jo je pomeril, je bila prekratka. Jezuček veli: »Kaj zato, če je prekratka, pa jo potegniva.« Marija se je nasmejala preprostim besedam. Jožef in Jezuček pa sta desko prijela, deska se jima je sama potegnila, da sta jo porabila.

B) Drugi globinkovsebinski sklop (**medčloveški odnosi, preverjeni ob Božji avtoriteti**) razkriva najrazličnejše človeške odnose, preverjane z vidika božjih in cerkvenih zapovedi. Je najopaznejši in tudi besedilno-pripovedno (kompozicijsko) najbolj razvit. Vanj se uvrščajo kratke zgodbe in daljše pravljicne legende. Dogajanje je postavljeno v določen zunanji prostorsko-časovni okvir, nosilec je dominantna negativna oseba, ki ogroža dobro, a nemočno. Rešitev ogroženi žrtvi ob razpletu dogajanja prinese tretja, neznana oseba (starec, starka, svetnik, angel). V tovrstnih legendah se zvrsti cela panorama negativnih likov (hudobna mačeha, ošabna krčmarica, trdovratna in lažniva deklica, skopi krčmar, brezbožnik, egoist itd.). Vsi so v razpletu kaznovani, od njih omalovaževani pa so nagrajeni. Take so npr. legende *Hudobna mačeha*, *Mati božja in nema kraljica*, *Bodimo usmiljeni*, *Posvečuj praznik* in druge, ki odklanjajo vraževerje, npr. *Jezus in plevice*.

Zelo pogost in očitno priljubljen zgodbeni okvir legend, ki preverjajo medčloveške odnose, se kaže ob soočenju Kristusa in sv. Petra z ljudmi. V njih ne manjka besednih iger, kot so konkretizacije prenesenega pomena – tako npr. v legendi *Jezus in ošabni kosec*:

Jezus in sv. Peter sta nekoč prišla do ubožne hiše. Stara ženica je sedela na pragu. »Kje je vaše kosilo, žena?« »V božjih rokah,« je odgovorila starka. Potem gresta dalje in srečata kosca. Jezus ga vpraša: »Kje je tvoje kosilo?« »Kaj vama do tega?« Iz neprijaznega odgovora plane ves njegov egoizem: kosila noče deliti. Kosilo je imel skrito za grmom. Jezus reče Petru: »Vzemi, nesi ga oni ženi, ki nama je rekla, da je kosilo v božjih rokah.«

Ob krajših legendah se vrstijo tudi daljše legendne povedke. Ena od teh je *Kristus v gosti povabljen* (zapisal jo je J. S.), z razvito zgodbo kot odmevom na evangeljsko sporočilo o »daru uboge vdove« in poistenju Jezusa z revežem. Šablonsko se začenja takole:

Svoje dni sta živela uboga zakonca v ubožni koči. Nista imela ničesar, kakor eno kokoš. Bila sta pridna, pobožna, vedno zadovoljna, nista godrnjala zaradi uboštva. Možu pride na misel, da bi zaklala kokoš in povabila Kristusa na kosilo. Žena je rada privolila (nakazan je hierarhični odnos v zakonu – žena je možu podrejena). In tako sta storila. Žena je v nedeljo pripravljala kosilo, prišli so trije berači, dala jim je, kar je mogla. Pride ura kosila, čakata, čakata, Kristusa ni. Mož se napoti v cerkev vprašat

za vzrok. Kristus pa mu pravi: »Saj sem bil tam,« in pokaže ženine darove. Njuna nagrada je blagostanje. To vidi bogati, zaničljivi sosed in tudi on stori isto. Vendar v napuhu ves teden pripravljajo gostí, v nedeljo pa gospodar povabi Kristusa na kosilo. Spet pridejo trije berači. Žena jih nažene, zadnjega z burklami pretepe. Ko pride ura, Kristusa ni. Krčmar gre v cerkev in Kristus mu pove, da je bil že trikrat pri njem in kaj se mu je zgodilo. Mož se je sramoval (to pa je bilo premalo!), »ker se ni pokesal ošabnosti in trdosrčnosti, je kar skoro obubožal do cela.«

Legenda nas uči, kako sta požrtvovalnost in usmiljenje ubogih nagrajena, napuh, ošabnost, trdosrčnost pa kaznovani.

C) Tretji vsebinsko-globinski sklop, **preverjanje človekove trdnosti v veri – ozek človekov zorni kot ob Božji vsevednosti**, ki obravnava Božje in človeško presojanje dejanj, je navidezno najbolj presenetljiv. Legenda nam odkriva, kako je človekovo presojanje kratkovidno in kako je božje gledanje globinsko daljnoročno. V tem tipu legend so preverjani, preizkušani tudi dobri, odkriti ali navidezno dobri ljudje. Preizkušana je njihova trdnost in zvestoba veri. Celo Petrova, ki v več legendah nastopa pravzaprav kot zastopnik povprečnega kristjana.

Tako npr. Kristus in sv. Peter hodita po svetu ter med ljudmi srečujeta dobre in na videz dobre. In prav dobre doletijo hude nesreče, tako da sv. Peter postaja kar ogorčen in začne dvomiti v Božjo pravičnost ter dobroto. Dogodek ocenjuje po zunanjem videzu in sklepa po naši človeški kratkovidnosti. Globlja življenjska (večna) resnica se mu razodene šele na koncu zgodbe. Šele Kristus, ki je vseveden, vsemogočen, dobrotljiv in usmiljen, ki vidi v srca ljudi, pozna prihodnost vsakega človeka, zato pravočasno prepreči prihodnje zlo. Legenda nam prav tako razkriva človeku nevidno resnico, zakonitosti duhovnega sveta. Nakazana je z določenimi znamenji, ki jih človek ne opazi, ne prepozna, ne razume in jih v danem trenutku ne zna razbrati. Tako tudi sv. Peter ne, česar mu Zveličar ne zameri, ker se sproti pokesa, saj je kot človek »ubog na umu«. V tovrstnih legendah je veliko mest z ustrežno prilagojenimi, povzetimi evangelijskimi izreki.¹⁶

V ponazoritev povedanega se ustavimo ob dveh legendah: *Kakor pravo, tako zdravo*, ter *Kristus, sv. Peter in čolnar*. Prva se začnjenja takole:

Ko so svetniki hodili po zemlji, so šli nekoč Bog (Kristus), sv. Peter in sv. Pavel skupaj in prišli k siromaku, ki je imel majhen vinograd in v njem kočico. Poprosijo za cajnico grozdja. Siromak gre k najboljšemu trsu (za gosta vedno najboljše!). Bog mu reče: »Nečem od tam, ampak natrgaj mi iz onega sosednjega trsa.« Siromak odgovori: »Kakor pravo, tako zdravo, jaz tega ne morem.« Skušnjava se stopnjuje: »Pojdi na moj odgovor! Kdo te bo neki videl?« Siromak odgovori: »Kakor pravo, tako zdravo. Ako ne vidijo ljudje, vidi Bog. Tega ne storim ...« Prosijo še, da jih spremi na pot, in ko se starček obrne, vzame Bog goreč žarek (vse mu je mogoče) in ga vtakne v streho. Starček tega ne opazi, spremi jih na pot, nato gre v svoj vinograd. Svetnika pa zgrožena vprašata Boga: »Gospod, kaj je pregrešil ta siromak, da si mu zažgal

¹⁶ Glej M. Juvan, *Intertekstualnost*, Ljubljana: ZRC SAZU 2000. Poglavji: 2. Medbesedilni pojavi (11–37) in 3. Ravnine pojma intertekstualnost (49–57).

ubožno kočico? Še ti ga nisi mogel zapeljati v greh.« Obrazložitev je naslednja: »Zato sem mu zažgal kočico, ker je dobrega srca; pod pragom ima zakopano sila blaga (pred njim so v koči prebivali hudobni ljudje). Zdaj bo moral kopati in ga bo našel. Tako se je zgodilo. Navidezna nesreča mu je, poštenjaku, prinesla srečo.

V legendi je prikazana trdna vera, zvestoba zapovedim, gostoljubje do tujcev, človeško kratkovidno presojanje in obsojanje zaradi lastne slepote.

Legenda *Kristus, sv. Peter in čolnar* govori o zveličanju spokorjenega grešnika, ki je bil le navidezno dober, v življenju dvoličnež in tat.

Kristus in sv. Peter sta nekega dne prišla do globoke in široke vode. Mostov takrat še ni bilo. Čakata čolnarja, ki se je jokajoč vračal od cerkve z bližnjega holmca. Peter, ki je bil, kot sam o sebi pravi, »spreten ribič, zato tudi izvrsten čolnar«, bi bil rad kar sam odrinil s čolnom. »Če primem za veslo, se gotovo ni bati nevarnosti in nesreče.« (Izvrstno je zadet Petrov vihravno-samozavestni značaj!) Kristus mu pritrdi. »Res je, vendar počakajva na čolnarja.« Sv. Peter sluša učenika! Čolnar se vrne, ju ganjen prijazno pogosti in potem pelje čez vodo. Med vožnjo pa Zveličar vzame svedrce (imel ga je še iz delavnice sv. Jožefa – argument prepričljivosti!) in skrivaj zvrta luknjo v čoln, z nogo pa maši luknjo, da voda ne bi vrela vanj. Srečno so prišli preko. Poslovita se in zahvalita čolnarju. Čez nekaj časa zaslišita z reke glasen krik. Sv. Peter se ozre in zavpije: »Gospod, otmi čolnarja, zdajci bo utonil.« Kristus pa mirno odgovori: »Pustiva ga, ljubi moj, naj se zgodi volja mojega očeta. Vedi, da sem jaz vzrok nesreče ...« Petra spreleti groza od ogorčenja, Kristus pa nadaljuje: »Volja mojega nebeškega očeta je izpolnjena in lahko se radujeva tega.« Sv. Peter še ne umeje. »Peter dragi, vem, da ne umeješ, ker si ubožen na duhu. Ali nisi videl, kako je bil čolnar ves objokan?« Prihajal je iz cerkve, kjer se je skesal in prejel zakrament pokore (sv. Peter je pa mislil, da gre od pogreba). Bil je velik zločinec; sto in sto ljudi je pometal v reko in jih na vožnji opleni. Zločinstva se niso izvedela (Kristus pa je vedel zanje). Večkrat se je pokesal, a spet vselej zabredel. »Ako bi še živel, bi zašel na kriva pota in bil pogubljen. Ali ni bolje, da se sedaj raduje med zveličanimi v nebesih?«

Legend s podobno miselno vsebino je še nekaj, npr. Plačilo pridnemu in lenuhu, Kako je sv. Peter dvojil o božji previdnosti, Jezus in sv. Peter, Kako je sv. Peter bogoval eno uro, Bodi zadovoljen, in druge.

D) V četrti globinskovsebinsko sklop sodijo **angeli – človekovi neznani spremeljivalci**. Božji poslanci so, ki vodijo k pravemu poslanstvu zlasti puščavnike, izbrane osebe. V ta sklop sodijo npr. legende *Čudovita pota božja*, *Angel in puščavnik*, *Usmiljenje*. Angeli niso vsevedni; ob svojih nalogah iz usmiljenja do človeka celo podvomijo v božjo modrost in dobroto, za kar se morajo s kesanjem tudi pokoriti. Angel Gabrijel se tako kesa celih trideset let, ker ubogima otročičema ni mogel vzeti duše umirajoče matere. Druga naloga angelov je, da spremljajo duše po božjem ukazu ali v vice ali v sveti raj. Tako v legendi *Spanje in Smrt* angel počitka in angel smrti primerjata svoji nalogi. Prvega se vsi ljudje veselijo, ker jim prinaša krepilni počitek, drugega se vsi bojijo, ker prinaša žalost, zato je še sam žalosten. Vendar mu njegov tovariš razodene, kako je njegova naloga veličastna, saj

spremlja duše čez prag večnosti v večje veselje. O nepojmljivi sreči v večnosti govori tudi legenda *Nebeška ptica*. Razodeta je menihu Vincenciju, ki v gozdu občuduje božje stvarstvo in slavi Boga, zato je neizmerno nagrajen. Bog mu pošlje angela z nebes v podobi krasne ptice. Menih posluša čarobne rajske glasove v zamaknjenju, zemeljski čas pa neopazno hiti. Ko se vrne v samostan, ga nihče več ne pozna; rajsko ptico je namreč poslušal sto let, zdelo pa se mu je, da je petje poslušal le kratek hip. Poudarjeno je spoznanje, da zemeljski čas teče drugače, kot čas sreče v večnosti (sto let je kratek hip).

E) Peti vsebinsko-globinski sklop legend preverja **človekov odnos do smrti**. Smrt je bila v življenju in mišljenju naših prednikov veliko bolj prisotna kot danes, predvsem kot neizogibno dejstvo. Veliko so razmišljali o njej, kako bi jo odložili, kako bi jo ukanili, onemogočili, se ji izognili, izvedeli dan smrti itd. Klub vsem »poskusom« pa so se z njo sprijaznili in jo vdano sprejeli kot modro božjo rešitev. Kar nekaj legend v obešnjaško-humornem tonu govori o tem neizogibnem trenutku človeškega življenja – prava mojstrovina je npr. Trdinova *Smrt in berač*. Taka je npr. tudi povedka o smrti, ki jo bogatin, da bi jo prevaril, opije ter zapre v sod. Sedem let ni nihče umrl; ljudje so se namnožili, postali stari, hudobni, svet je bil nesrečen. Ko jo bogataš po božjem ukazu končno spusti iz soda, pijana Smrt mori in kolje, da je groza in strah. Le po bogatina ne bo prišla do sodnega dne. Tako se zgodba dvoumno zaključi s poanto, da bodo bogatini vedno živeli – do sodnega dne. Podobna tej je legenda *Smrt in Skrb*, ki bo tudi zato, ker je hotela božjo deklo ukaniti, živela med ljudmi oz. z ljudmi do sodnega dne. Končno spoznanje – bogastvo in skrb bosta ljudi uklepala do konca sveta. *Legenda o smrti* pripoveduje, da je sprva vsak človek vedel, kdaj bo umrl. Ko pa je nekoč Zveličar videl starega moža, ki je »s koprivo opletal lestev«, ga je vprašal: »Zakaj se mudiš s tako neumnim delom in ne opravljaš kaj koristnega?« Človek ne sme tratiti časa s praznimi stvarmi, krasti Bogu čas! Starček mu je odgovoril: »Čemu bi delal, saj jutri umrem in me vse jezi.« Zveličar je sklenil: »Od današnjega dne ne bo nihče več vedel, kdaj umre«. In tako se je zgodilo, kajti Kristusova beseda se vedno uresniči. Kako imenitna utemeljitev človeku neznane »zadnje ure«!

Bolj knjižna ubeseditev je značilna za legendo *Smrtni angel*, ki je prevod. Govori o tem, kako je Bog poslal angela na svet, da bi mu pripeljal duše v nebesa. Vendar nihče od povabljenih (mlad kmet, betežni starček, bolni starček, bogataš, siromašna bolna starka, obubožani mož Peter, knez-graščak, puščavnik, otroci – in mnogi povabljeni meščani) noče oditi z njim v nebeški raj, v kraj, kjer ni trpljenja in bolečine. Vsak se brani, ima svoj izgovor. Ker angel noče biti nasilen, se vrne praznih rok v nebesa. Ko Bogu potoži, ta spremeni svojo odločitev: »Ker nihče ni hotel oditi z zemlje v raj, kjer ga čaka večna sreča, ne vprašuj odslej nikogar več. Vsakega dvajsetega privedi, najsi je star ali mlad, siromak ali bogat, nevednež ali učenjak, zdrav ali bolan. Pojdi zopet na zemljo in jutri začni naloženo opravilo.« Tako je »utemeljena« nedoločenost človekove smrti!

F) Šesti vsebinsko-globinski sklop predstavljajo **svetniške legende**, svobodno povzete predelave cerkvenih besedil, nekaterih svetniških fresk in svetniških likovnih upodobitev. Oživljajo predvsem izredne, navadnemu verniku nerazumljive dogodke ali daljše življenjepisne povedke, ki rišejo duhovno rast in skrivnostno vodeno pot svetniških osebnosti.¹⁷ Dve sta o sv. Gregorju; daljša s pravljicnimi, predkrščanskimi prvinami, kako je Gregor postal papež in ga je oćim, kot je bilo napovedano, prosil odpuščanja, ker ga je kot dečka naroćil ubiti. To se po »naključju« ni zgodilo, ker je nedolžen deček razumel živalsko govorico in bil čudežno rešen. Krajša pa se nanaša na upodobitev svetnika z grlico; govori o njem kot o začetniku veličastnega cerkvenega petja. V sanjah je zaslišal prelepo rajsko petje angelcev. Ko se je zbudil, je hotel te melodije zapisati in priletela je grlica, ki mu je iste melodije prepevala. Vmes so tudi povedke o sv. Martinu. Ena kratka skica z razlago kiparske upodobitve svetnika z gosko (v svoji skromnosti se je skrnil, ko so ga izbrali za škofa, gosi pa so njegovo skrivališće z gaganjem izdale), druga je znana iz številnih slikarskih upodobitev, na katerih sv. Martin še kot vojšćak reže svoj plašč na pol in polovico daje golemu beraću ob poti ter ponoći v sanjah zagleda Kristusa, ogrnjenege vanjo. Tako svetnik ostaja znamenje in zgled soćutnosti in usmiljenja do revežev.¹⁸ Zgled samoodpovedi in soćutja do tujih, žejnih popotnikov je tudi legenda o sv. Urbanu, zaščitniku vinogradov, ki je navadno upodobljen z grozdom v roki. Ima naslednjo vsebino: Sv. Urban je rad zobal grozdje. Zasadil je trs, ga skrbno gojil in tri leta čakal, da bo obrodil. Res je lepo vzcvetel in nastavil grozdek, ki se je počasi debelil in zorel. Ko ga je tako gledal, stopi k njemu siromak in ga prosi milostinje (miloščine). Ker Urban ni imel ničesar, ga poprosi za ta grozdek. »Utrgaj ga, če ga želiš.« Siromak ga utrga, želeć sv. Urbanu božjega blagoslova. Sv. Urban po tej odpovedi lastnemu sadu utrujen zadremlje, ko se prebudi, pa vidi, da je njegov trs tako poln grozdja, da s kolom vred leži na tleh. Kosi je v svoje zbirko vključil še legendo-pesnitev o sv. Vitalu, patronu Salzburga, ki govori o spoštovanju praznovanja nedelje oz. svetnikovega godu, legenda o sv. Antonu padovanskem, čudodelnem pomoćniku, in sv. Krištofu. Vsaka je umetnina zase. Zlasti še legenda o sv. Krištofu (prevedena po *Zlati legendi*), ki kot poganski orjak Ofer išće najmoćnejšega gospoda, da bi mu služil. Najprej služi mogoćnemu kralju, ko pa spozna, da se ta boji vraga, ga zapusti in gre iskat moćnejšega od njega, vraga. Sreća ga v puščavi z njegovo tolpo. Ko pa spozna, da se vrag ogiba križpotja, kjer stoji križ, ugotovi, da vrag ni najmoćnejši, ker se boji križa in Kristusa. Zato gre iskat Kristusa. Najde puščavnika, ki ga o veri poući in nagovori za dobro delo. Ker

¹⁷V rokopisni zapuščini G. Križnika, Inštitut za slovensko narodopisje je ZRC SAZU, sem med pravljicami zasledila še tri legende: *Od svetga Lavrenca*, *Od svetga Andreja* ter *Od svetga Gregorja in Urha*. Gotovo pa so v rokopisni zbirki pripovednih besedil dovolj zastopane. Vredno bi jih bilo zajeti in posebej izdati. Ni namreć jasno, v kolikšni meri je ta folkloristična besedilna vrsta preživela prvo ter drugo svetovno vojno, ki nista bili čas za zabavno pripovedovanje, predvsem pa socialistično obdobje (1941–1990).

¹⁸Legenda je vzpodbudila tudi A. Aškerca. Njeno vsebino je aktualiziral ter napisal trpko sodobno socialno *Balado o svetem Martinu*. Źal je iz žepne izdaje Aškerćevih *Pesmi* (izbral, uredil in spremno besedo napisal Janez Menart) leta 1984 že izloćena.

je izredno močan, naj prenaša popotnike čez reko. Ofer stori tako. Neko noč, ko utrujen zadremlje, zasliši droben glasek. V temi ne vidi nikogar, klic pa se še dvakrat ponovi. Končno zagleda majhnega dečka, ki bi rad čez reko. Zadene ga na rame, vendar je težak kot svinec. Začuden pravi: »Težak si, kot bi nosil celi svet.« »Saj nosiš Stvarnika,« mu ta odgovori. Dečkova teža Ofra potopi v vodo in Kristus sam ga krsti. Tako je iz Ofra postal Krištof – Kristoforos (Kristonosec) in z veseljem Bogu služil.

Svetniške legende govorijo o čudežih, izrednih (mističnih) dogodkih iz življenja svetnikov, ki so navadnim zemljanom nerazumljivi ali neverjetni. Ljudstvu so bile znane iz pridig, kasneje iz knjig, imenovanih *Življenje svetnikov*.¹⁹ V ustni tradiciji so jih radi prirejali tudi na šaljiv, celo drastičen način, prepletali s prvinami vraževerja,²⁰ zato je bila Cerkev do tovrstnih vsebin kritična. Kot pol verska, pol poetična besedila so bile legende zlasti v racionalističnih obdobjih Cerkve (protestantizem, janzenizem) pravoverno sumljive,²¹ enako kot srednjeveški apokrif, ki se pri Slovencih skoraj niso ohranili.²²

G) Preostaja še sedmi vsebinsko-globinski sklop – to so **aitiološke, razlagalne legende o rastlinah in živalih**. Te kratke skice dokazujejo, kako pozorno je preprosti človek znal opazovati naravo (živali, rastline, celo zvezde)²³ ter skušal za njihove značilnosti in oblike najti verjetne, ustrezne razlage. Motivacija je vedno verska. Ker je pojmoval naravo kot delo Stvarnika, je vse opažene značilnosti utemeljeval z božjo prisotnostjo in dobrohotnostjo. Odvisnost od narave hraniteljice je človeka običajno navdajala s prijaznim odnosom do ustvarjenih bitij. Značilno

¹⁹ Prvi, ki je napisal posamične zgodbe o svetnikih (o sv. Florjanu Marterniku, o sv. Donatu Marterniku (1769), o sv. Izidorju in sv. Notburgi (1774)), je bil Marko Pohlin. V začetku 19. stoletja sta *Shivljenje Svetnikov in Prestavnih Godov* v obsežnih štirih knjigah v letih 1828–1829 (s ponatisi do leta 1844) izdala M. Hofman in F. Veriti. Že v novoslovenskem knjižnem jeziku pa je izdal (spisali družniki MD) A. M. Slomšek *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih praznikov ali svetkov* (Gradec 1853–1954).

²⁰ Tako npr. splošno znana norčava prigoda o župniku, mežnarju in Sv. Duhu – golobu, ki naj bi skozi lino v cerkvenem stropu vzletel nad vernike. Ali omenjene Križnikove rokopisne legende, prepletene s starimi pravljničnimi prvinami, ki z verskega vidika niso neoporečne.

²¹ Znano je, da so protestanti na Slovenskem v 16. stoletju odklanjali čaščenje Marije in svetnikov. Tako se tudi Trubar, *Katehismus z dvejma izlagama* (1575), kritično izraža o starih katoliških navadah v Cerkvi oz. med ljudstvom. Marijine ter svetniške pesmi (legende) imenuje »ličkake bajsni.« Še huje je moralo biti v času prodora protestantizma na Nemškem, saj od tam izvira za legendo »ljudska etimologija« *LugEnte*, »lažniva rasa«. To pomeni, da so protestanti odklanjali legende kot nepravoverna, z zgodovinsko resnico neskladna besedila, verjetno prepletena z vraževernimi in poganskimi pravljničnimi prvinami. Kot strogi racionalisti pa za njihov čustveno-poetični način upovedovanja niso imeli posluha. Podobno tudi janzenisti na Slovenskem ob koncu 18. stoletja, ko so bile ponovno ukinjane v obdobju baroka priljubljene ljudske pobožnosti in bratovščine v čast Mariji in svetnikom.

²² Ohranjeni so le ostanki v starih zlatih očenaših, ljudskih rimanih molitvenih legendah. O tem glej V. Novak, *Slovenske ljudske molitve*, Ljubljana: Družina 1983. Besedilnovrstno je v tem pogledu neprimerno bogatejši hrvaški prostor, tudi spričo ohranjene glagoljaške tradicije. O tem glej Dunja Fališevac, *Hrvatska srednjovekovna proza. Književnopovjesne i poetičke osobine*. Zagreb 1980.

²³ V rokopisni zapuščini G. Križnika sem zasledila zapise z naslednjimi poimenovanji zvezd: Boži oko, Boži žep, Svetega Jožefa lilija, Svetega Pavla palca, Svetega Jožefa žaklaka, Svetega Jožefa sveder, Jezusov krancel, Mariin Krancel, Rimska cesta, Ljustožerci, Šmaren Križ, Rimšca, Veliki, mali Voz, Svete Katarine Kolo, Kajin in Abel, Rimska palica, Škofova kapa, Bridka martra, Rimski voz.

bistvo živali in rastlin je izraženo s preprostim, skopim, vsakdanjim besedjem brez metafor. Beseda pa je zlita s stvarnostjo, zato je po svoji elementarnosti močna in prepričljiva. Živalske legende aitiološkega značaja se večinoma začenjajo z vprašalnico: Zakaj nima volk take moči v križu, kot jo je imel?, Kako so nastali ptiči?, Zakaj nekatere ptice pojo, druge ne?, Kako je nastala sraka, vrana?, Zakaj kukavica samo »kuku« poje?, Kdaj je Bog ustvaril čebele?, Zakaj je Bog ustvaril lastovke?, Zakaj ima pšenička jarček po sredi?, Zakaj imajo kače mrzlo kri? Posebej zadnji dve sta podobi Božjega usmiljenja:

Skopuh je umiral, ko sta šla sv. Peter in Kristus mimo njegove hiše. Kristus pošlje Petra v hišo, da bi nagovoril skopuha, naj kaj zapusti revežem. Končno se omehča in jim zapiše pol mernika pšenice. Ko pa je po smrti njegova duša »na vago šla«, je bilo več slabih del kot dobrih. Zato sta sv. Peter in Kristus vsako pšenično zrno razklala, da bi bilo zrnja več. V spomin na to dejanje usmiljenja ima pšenička še zdaj jarček posredi.

Tudi kačo v klobčič zvito, premraženo, je Jezus našel v puščavi. Vzel jo je v dlani, da bi jo ogrel. Kača pa se je ovila okoli njegove roke in ga je pičila! Kačji strup mu ni mogel škoditi, ker ga je lahko zagovoril, zbolela pa ga je nehvaležnost. (Kakor se tudi v sodobnosti potrjuje pravilo: dobrota je sirota!) Jezus je kačo preklel (kot je bila prekleta v raj, ker je zapeljala Evo!), zato imajo kače še danes tudi na najbolj vročem soncu mrzlo kri.

Med živalskimi legendami sta posebej zanimivi Kako je Bog ustvaril psa? ter Zakaj je osel neumen in zakaj ima tako grd glas?

Ko je Noe delal barko, so mu hudobni in zavistni ljudje ponoči vse razdrli. Bog pa mu je naročil, naj »odrobi« vogel bruna, in reče: »Iz tega bodi pes, zvesti stražitelj tvojih reči!« Tako se je zgodilo. Pes je lajal in tekal okoli barke, ljudje pa Noetu odslej niso več nagajali.

Legendo o oslu je zapisal J. Trdina, ki je bil pravi mojster dovtipa. V ljudski zgodbici je znal razviti nakazano misel in jo zelo duhovito osvetliti.

Ko je Bog z Noetom spravljal živali v barko, se je osel upiral. Na vsak božji nasvet je odklonilno reagiral, vse kritiziral. Ladja mu je čudna omara, ki se utegne razbiti, most v ladjo se mu ne zdi dovolj trden itd. Bog se naveliča poučevati »modrijana«. Nejevoljen veli: »En osel več ali manj notri, kaj zato!« Potem zapre ladji vrata, in voda začne prihajati. Ko ga je (osla) začelo zalivati, je strašno rigal, se pehal in premetaval po valovih, ki so zagrnili tudi najvišje hribe. »Bog pa je hotel ohraniti oslovski rod (hudomušna dvoumnost!), zato plavajočemu oslu ni dal poginiti. Ali ko se je voda odtekla, je bil od strahu tako zbežan, da je ostal popolnoma brez uma in je zapustil tudi brezumne naslednike. Od vednega riganja mu je grlo tako ohripelo, da dela zdaj njegov grdi glas vsakemu živemu ušesu strah in bolečino.«

Tudi lepo število aitioloških legend o nastanku rož, dreves, grmov, rastlin s svojo tenkočutno poetičnostjo preseneča.

Od kod lilija? Iz Jezuščkove stopinje v puščavskem pesku. Kako je nastala vrtnica? Iz kapljice krvi, ko se je Jezušček v puščavi s trnjem zbedel. Od kdaj rodi

leska okusen sad? Ko je Marijo na poti k teti Elizabeti ujela ploha in je vedrila pod trnjavim leskovim grmom. Njegovo »gostoljubje« je poplačano s čudežno spremembo.

Prelepi sta legendi o ptiču »krivokljunu«, ki hoče izdreti žeblje križanemu Jezusu in ustaviti kri, ki teče iz s sulico prebodenega Jezusovega srca. Zato se mu kljunček skrivi in je njegovo perje po prsih krvavo rdeče.

Tudi nastanek čebel je povezan s križanjem Kristusa. Legenda *Kdaj je Bog ustvaril čebele?* pravi, da so na Jezusovo prošnjo nebeškemu Očetu ustvarjene iz Jezusovih potnih kapelj na čelu, ko je zaužil »grenki pelin« (kis). Te živalce naj človeku nabirajo med in mu sladijo življenje. Kako pretresljivo izražena božja dobrota, ki hudo plačuje z dobrim!

Posebnost aitioloških (vzrokoslovnih) legend je v njihovi verski razlagi, oprti na približno biblijsko znanje. Razumljiva je tudi njihova kratkost, saj gre pri obeh tipih le za razlago določene značilnosti, ki si jo opazovalec želi pojasniti. V podrobnostih bi se dalo v legendah odkriti tudi številne psihološke motivacije. Dajo se razbrati iz dialogov, načina obnašanja ustvarjenih bitij ter življenjskega izkustva sploh.

V sami jezikovni ubeseditvi legende ne prinašajo opaznih stilističnih nagnjenj. Pripovedovalci uporabljajo povsem razumljiv govorjeni jezik, ki je iz vzgojnih razlogov še posebej skrbno normativno urejen, saj so legende v knjigi služile tudi usvajanju knjižnega jezika v času, ko je materinščina komaj šele prodrla v srednje šole.²⁴ To pa ne pomeni, da v njih ni t. i. poetike. Prisotna je drugače kot v jeziku moderne poezije. Razpoznavna je v stopnjevanju občutij, ki temeljijo na izmenjavi besed, ponavljanju določenih stavčnih vzorcev, polstavkov z deležji, v besednem redu, ki upošteva govorno členitev po aktualnosti, v narečnih posebnostih poimenovanj, izrabi večpomenskosti besedja in besedni igri.

Gotovo legend zaradi njihove verske vsebine ne moremo pojmovati zgolj kot vzgojne vzorce določenega priučnega nauka. Govorijo nam o prikritih zakonitostih neotipljivega, neoprijemljivega duhovnega sveta, ki se občasno uresničujejo kot dobro ali zlo, potrjeno v človekovi življenjski skušnji stoletij. V njih se lahko gledamo kot v zrcalu. Zato so legende v Kosijevi knjigi *Sto narodnih legend slovenski mladini v pouk in zabavo* v vseh navedenih vsebinskih sklopih kljub našemu kritičnemu, površinskemu človeškemu gledanju v svojem globinskem sporočilu prepričljiva resnica o življenju. Osredinjajo se na njegovo bistveno vsebino.

²⁴ Prva gimnazija na slovenskih tleh s slovenskim učnim jezikom je bila v Kranju v osemdesetih letih 19. stoletja.